

ARZAWA VE LUGGA MEMLEKETLERİNE AİT BİR HARİTA ¹

Profesör J. GARSTANG
Türkçeye çeviren: Sabahat GÖĞÜŞ

TAYİN EDİLEN MEVKİLER :

Apasas (sahilde) : Habasos (Antifellus) :	Andiflo
Appawiya (Seha Irmağı Memleketi) ? mylasa :	Milas
Atriya (Müstahkem şehir) : Tralleis :	Aydın
Aura (Sallapa yakınında) Amorion (Aiorion) :	Aziziye
Buranda (Müstahkem tepe) : Apamea Celaenae :	Dinar
Hapanuwa (İstihkâm) :	Afyonkarahisar (Reşadiye)
Hursanassa (Lugga memleketleri) : Khersonesos :	—
İalanti (Seha Irmağı memleketi) : Alinda :	Demirçi
Marasa (sahilde) : Narasa :	Narasar
Millawanda (Milawata, sahilde) : Miletos :	Balad (Ak Köy)
Sallapa (yolların birleştiği nokta) : Spalia :	Sivri Hisar
Wallarimma (? Lugga melekeleri) : Hyllarimma :	Kapraklar
Waliwanda (Milawata yolu üzerinde) : Alabanda :	Arabasar
Walmaa (Astarpa nehri yanında) : Holmi :	Karaca Ören

D A Ğ L A R :

Lawasa :	Dindimos :	Çal dağ
Arinanda (Dağ ve Burun) : Solyma Mons ve Hiera acra :	Tahtalı dağ ve Beş Ada	

¹ Bu makale Belleten için yazılmıştır,

ARZAWA VE LUGGA MEMLEKETLERİ

I. MEVKİ VE COĞRAFYA:

Etilerin, Orta Anadolu'da bir kuvvet elde etmiş olmalarına ve bu kudretlerinin yayılmış bulunmasına rağmen, Yarımada'da, her devirde bir türlü temsil ve teskin edemedikleri bir kısım kalmıştı ki bu kısım da *Arzawa* kiralığı idi. Bu kiralık en eski devirlerde Hitit kayıtlarında rakip bir kuvvet olarak görülür. Etilerin karanlık devrinde bu memleket hudutları Eti aşağı memleketlerinde Tyana'ya kadar genişletmiş, 1300 tarihinde bile, büyük Eti İmparatorluğu oluş halinde iken, Mısır Firavunlarıyla Etilerden ayrı olarak diplomasi münasebetlerini devam ettirmiştir.

Arzawa arşivleri henüz keşfolunmamıştır. Bunun keşfi gelecek neslin Türk müdekkiklerini mükâfatlandıracaktır. Filhakika, Eti vesikaları deşifre edilmezden önce *Arzawa* hakkında o kadar az şey biliniyordu ki, Anadolu haritasındaki hakiki mevkii daimi surette ihtilâf ve faraziye mevzuu olmuştu. mamafî bu kayıtların tercüme ve tahlilleri bazı ip uçları verir. Doktor Gurney buna ait vesikaların hülâsasını karşılaştırarak dikkat ve itina ile toplamıştır, *Arzawa* nın şimdiki coğrafyası hakkındaki hükümler de onun bu hülâsalarına dayanmaktadır.

Her ne kadar kuvvetlerinin azlığına veya çokluğuna göre *Arzawa* hudutları zaman zaman değişmiş ise de, müdafaaya müsait merkezi bir mıntaka devamlı olarak *Arzawa* hudutları dahilinde kalmış olmalıdır. Filhakika Milâttan evvel 14 üncü asırda *Arzawa* nın siyasi teşkilâtı, *Murşil* salnamelerinde tasvir edilmiştir. Bu salnamelere nazaran burası, *Arzawa* adlı, bir tarafı denizle muhat bulunan yayla mıntakada merkezi bir devleti ihtiva ediyordu. *Arzawa* nın merkezi olan Apasas da tamamen deniz üzerinde bulunuyordu ve rivayete göre burada yüksek dağ silsileleri bir burun halinde denize doğru uzanıyordu. *Arzawa* denilen merkezi devlet etrafında, vasal bir takım diğer devletler bir halka teşkil ediyorlardı, bunlar da sıra ile, Etiler tarafından idare edilen veyahut onların vassallığında bulunan mıntakalarla temasa geliyorlardı. Bir tarafta - az sonra bu tarafın şark olduğunu göreceğiz - *Arzawa*

konfederasyonunun daimî bir uzvu olan *Hapalla* prensliği vardı, ve bu memleket Etilerin aşağı memleketinden vurulmağa müsait idi, (Konya ovasının şark eteklerinden) aynı zamanda denizle de teması vardı. Doğru okunduğundan pek emin olmadığımız bir metin *Hapalla* yı merkezî Suriye sahillerinden deniz yolculuğu ile üç günlük mesafede bulunan bir liman olarak tasvir etmektedir. Binaenaleyh denizin, Mersin veyahut Silifke'den çok uzak olmıyan bir noktasında olması icap eder. Aynı zamanda *Arzawa*'nın mücavir bulunduğu Akdenize de müteveccih olması lâzımdır. Diğer tarafta, yani garpte (o devirde) *Arzawa* nın en yakın komşusu ve müttefiki olan *Seha Irmağı* memleketi bulunuyordu. *İalanti* bunun başlıca şehri idi. *İalanti* isminin ileride garbî Karyada bulunan Alinda'ya muadil olduğuna hükmetmeği icap ettiren sebeplerle karşılaşacağız. Fakat bu nokta, bizi alâkadar etmekle beraber birinci derecede ehemmiyeti haiz bir mesele değildir. *İalanti* nin ötesinde mühim bir şehir olan ve lafzen Eti suzerenliği altında bulunan *Milawanda* vardı.

Burası da deniz üzerinde bulunuyordu. Klasik devirde bu kelimenin *Milawatas* halinin Miletos şeklinde ortaya çıktığı görülüyor. *Milawanda* kırallığının yeni gelen Akalarla (Ahyavalılar) süratle yıkılmış olması bu mıntakanın Ege sâhasına ait olduğunu teyit eder.

Bu suretle garbî *Arzawa* ile Ege denizi arasında bulunan *Seha Irmağı* memleketi Lugga memleketinin bir kısmı idi. *Lugga* memleketi M. Ö. 1300 tarihinde, Akalara ve diğer kavimlere iltihak ederek Suriye ve Mısır sahillerine akın ettikleri bizzat Mısır kaynaklarından öğrenilen *Lukkalarla* meskûn idi. Binaenaleyh *Lugga* memleketlerinin Karye sahilindeki Miletos ile bu şekilde münasebettar olması keyfiyeti manalıdır. Mahalli yer isimleri arasında Etilerin sukutundan sonra devam ettikleri anlaşılın diğer bir çok yer isimlerinin bulunması daha da alâka bahşır. Aynı suretle evvelce zikredilen *Millawanda* ve *İalanti*'ye ilâveten *Hursanassa*, *Waliwanda* ve *Wallarimma* vardır ki, bilâhare bunlar Khersonesos, Alabanda ve Hyllarimma şeklinde gayet vazih olarak ortaya çıkmıştır, ve ileri sürdüğümüz bu teadüller muhtelif suretle teyit edilmiştir. Meselâ birinci isim *Hursanassa* Etice baş kelimesini ihtiva eder ki, Yunanca istimalinde olduğu gibi "Baş memleket,, manasına gelmesi çok muhtemeldir. Bunlardan ikinci ismin (çok defa görüldüğü gibi bu isim de digamma yerine B kaim olmuştur) şimdi bulunduğu mahal, metinde diğer iki şehre nisbetle zikredilen mahalle aynen tekabül etmektedir, yani *Millawanda* yolu üzerindedir.

Bu isimler, Etiler tarafından *Arzawa* hıların hakimiyetinden çıkarılıp kendi hakimiyetleri altında bulundurulmak istnilen şehir grubuna aittirler. İsimlerin tam yerleri şimdi, münferiden devam edegelen müşabehetlerle tâyin edilemezse de *Lugga* memleketleri *Seha Irmağı* memleketi hakkında kat'î ip uçları verir. Klasik an'anelere uygun olarak, bu isimler, *Lugga* hıların Karye sahillerine ilk yerleşmelerini gösterdiği için daha çok alâka uyandırmıştır. Akalarla korsan gibi denizleri dolaşan ve birbirleriyle hakiki münasebet tesis etmiş oldukları Eti metinlerinde görülen *Lukular* hep bu Karye sahillerinden çıkıyorlardı. Bu araştırmamız için *Luggan*ın Karye sahillerindeki mevkiinin tayini garpte *Arzawa*nın hududunu sarahaten göstermeğe kâfidir.

Bu neticeleri toplarsak, *Hapalla* sahil memleketlerinin Pamphylia sahil memleketleri olduğunu ve merkezi *Arzawa* sahillerinin Pamphylianın bir kısmını, eskiden, Likya denilen bu günkü Antalya vilâyetinin büyük bir kısmını ihtiva ettiğini görüyoruz, fakat acaba *Arzawa*nın kara hududu ne idi? *Arzawa* konfederasyonunun Etilere müteveccih olan başlıca âzası *Mira* devleti idi. *Kuvaliya* bunun bir kısmını teşkil ediyordu. *Mira*nın mütebaki hudutlarını da bazı yerlerde *Siyanti* nehri teşkil ediyordu. *Kuvaliya* ile Eti sahası arasındaki hududu da *Astarpa* nehri tayin ediyordu. Şu vaziyet karşısında mesele daha basitleşiyor ve bu suretle bütün dikkatimizi platonun cenubugarbisinde temerküz ettirebiliyoruz. İşte bu nokta tam merkezi *Arzawa* yı meydana getiren sarp teşekküllü Pisidiadır ve tarif edilen vaziyete nazaran burasının şimal hudutlarında hangi iki nehrin hudut teşkil edebileceği hakkında hüküm verebiliriz. İçerde bulunan Cayster'in (Akar çay) yeri iyi tayin edilmiştir, biraz sonra vazihan göreceğimiz gibi haritadaki yeri de *Kuvaliya* hudutlarında gösterilmelidir, ve mademki *Miran*ın şimalle olduğu kadar garple de teması vardır Meanderin yukarı sularını bilhassa Glaucus ırmağını (Kuru çay) yani *Siyanti* nehrini hudut olarak alabiliriz. Başka türlü kombinezonlar yapmak da mümkün fakat, hepsini daha evvel tecrübe etmiş bulunuyoruz, hiç birisi bu kadar tatmin edici olmadığı gibi, metinde işaret edilen noktaları da tenvir etmemiştir. Bu son şekilde esas, bu mıntakada, Murşilin buralardaki askerî icraatına ait masala hakikat siması vermek için lâzım olan tahrirat ve müstahkem mevkilerin bulunmuş olmasıdır.

Şu halde merkezi *Arzawa*nın daimî surette, Pisidia, Pamphylia ve Likya civarındaki sahil memleketlerinde olduğuna hükmederiz.

Aynı zamanda Murşil devrinde daha geniş bir sahaya yayılmış olan, *Hapalla* konfederasyonunun, *Mira* yı, *Seha ırmağı* nı ihtiva eden ve *Arzawa* nın hudutları şimalde (yukarı Meanderda) Afyon-karahisara uzanıyordu. Cenupta ise Kalikadnus civarından itibaren Xanthos veyahut da İndus ırmağına kadar bütün sahil boyunca devam ediyordu.

Pisidia arazisi ve bu arazi içindeki merkezi müdafaa vaziyeti avariz bakımından toroslardan ayrılmış bir koldur. Bunun geçitleri içerisinde de Termessus, Cremna ve Apameia Celaenae akrepoli gibi müteaddit tabii müstahkem mevkiiler vardır. Metnimizde zikr edilen ve *Buranda* ile tetabuk eden Apamea - Celaenea daha sonraları İskendere zaptedilmesi gayrı mümkün gibi görünmüştü.

Eti metinlerinden malûm olan (Murişilin yürüyüş hattı üzerinde bulunanlardan maada) ve adetçe nisbeten az olan bazı *Arzawa* şehirlerinin yerlerini tayin etmek için son zamanlardaki şehirlere isim müşabihetinden başka delil elde edemiyoruz. Bunlardan *Kuwalapassa* nın Colbaseye, *Talawasın* Tlos'a tekabül ettiği sonraları belki de meydana çıkabilir. Fakat bu imkânlardan daha fazla istihraçlarda bulunmak sahih olamaz. *Arzawa* prenslerinin ikametgâhları ve melceleri olan *Sallapasa* nın Sagalastos şeklinde devam edişi de alâka bahştir. Burası Pisidiannın ilk çağlarında, merkezi ve zengin şehirlerden birisi idi. Strabo, buraya Selgessus de denildiğini haber veriyor. Böyle mahalli meselelerin halli için bizzat sahada ehlinin tetkikatına ihtiyaç vardır. Kusura da Miss Lamb tarafından daha evvel yapılmış olan hafriyatlar, mahallin hususiyetini göstermekle beraber, Orta Eti imparatorluğuna ait münasebetleri de meydana çıkarmıştır.

Arzawa nın merkezi olan *Apasas*'ın yeri katiyetle tayin edilemiyor. Fakat deliller araştırma sahasını muayyen bir noktaya inhisar ettiriyor. Pisidiada tabii münasebet kanallarının ekseriyetle nehir sistemini takip ederek şimale ve cenuba müteveccih olduğunu görüyoruz. Bu yollardan birisi Afyon yakınında Apamea-Celaenae'dan arızalı ve göllü araziye geçerek sahilde bulunan Adalia'ya gider. Oradan bir sahil yolu da Likya Yarımadasının şark târaflarında devam der, Kheledonya burnuna ve öylece garbe doğru Antiphehus'a uzanır. Mister Richard Barnett bu mevkile münasebeti olacak eski bir ismin ancak Hapasos olabileceğine işaret eder ve Hapasos körfezinin karşısında da, kara ve komşu sahillerle ticari münasebetlerde bulunmuş olan küçük Castellorizo adası bulunmaktadır. Buradan bir sahil yolu, Karye Khersonesosuna ve diğer garp

memleketlerine kadar yaklaşır. Bu teferruatın manası biraz sonra tavazzuh edecektir. Bu deliler tecrübi olarak *Apaşa*'yı ilk nazarda makul görünen Adalia sahillerine yerleştirmekten ziyade Antiphellus (burada tesadüfen pre-Helenik eski eserler vardır) civarındaki bu harabe de aramağa sevk ediyor. Adalianin bizzat kendisi Pre-Hellenic harabe ihtiva etmez, fakat garp tarafta birkaç mil mesafede daha eski bir harabe vardır. Bu istikamette eski ve nisbeten doğru bir yol, *İzinda* ve Cibyra civarından itibaren Anthus (Esen çay) ile İndus'un Maeander (Menderes) in aşağı kısmına iltihak etmek üzere ayrılıp yükseldikleri noktadan şimale doğru gider. Müteaddit kollariyle bu nehir Lidya ve Karya sahillerine iyi bir methal teşkil eder. *Arzawa*nın merkezi neresi olursa olsun, bu yol her halde Pamphylia sahillerinde her hangi bir noktadan Mürşil devrinde *Arzawa* nın müttefiki ve komşusu olan *Seha Irmağı* memleketine kadar giden yol olacaktır.

Pamphilianın şarkında bulunan bu sahil yolu okadar müşkül ve dolambaçlıdır ki, askerî noktai nazardan hemen hemen hiç de nazarı itibara alınmıyabilir. Hattâ bugün bile seyyahlar büyük vadinin Karaman civarındaki en yakın noktasına gitmek için sapa bir yolu buna tercih ederler. Bu vadi ile irtibat gösteren diğer doğru bir yol da dikkate şayandır. Bu yol, Konyadan başlayıp, Beyşehir gölünü takip ettikten sonra Beyşehir civarından geçerek Toroslarda bir geçitten cenuba iner, eski Antalyaya yakın bir mesafede sahile yaklaşır. Bu yol, o tarafta büyük vâdinin («aşağı memleketleri») kenarını dolaşan ve Etilerin hudut memleketleriyle (*Walma* ve *Pitassa*) *Hapalla* arasında münasebet temin eden başlıca yol olsa gerektir. Şu halde bahsedildiği gibi, *Lalanda* mevkiinde *Hapallaya*, «aşağı memlekette» bulunan *Harmutis* süvarileri tarafından vaki olan hücum Konyadan veyahut eski İsaüradan çıkan bu yollardan birisi vasıtasıyla yapılmış olmalı. Fakat *Arzawa* ya bu taraftan hücum edildiği fikrini veren hiç bir işaret yoktur. Bu vak'anın ortaya koyduğu mesele Murişilin, *Hapalla* dan uzak bir mesafede bulunan *Sallapa* dan başlamış olan büyük harbinin ortaya koyduğu meseleden tamamiyle farklıdır. Hakikaten «aşağı memleketlerden» *Arzawa* nın merkezine hücum etmek kabil değildir, bu da Konyadan başlayıp ve Pisidia içerisinden geçip doğrudan doğruya garbe giden bir yolun bulunmaması gibi basit bir sebebe dayanır. Romalılar zamanında idarî noktai nazardan Pisidia ile İconium'un birleştirilmesi teşebbüsünden vazgeçilmesi de manalıdır.

Bu suretle *Arzawa* nın hulutlarına, şark ve garple olan münasebetlerine bir göz gezdirmiş olduk. Şimdi de *Arzawa* nın

şimalini görelim. Şimalde Pisidiya sırtları kaybolur, yerine Sangarios'un, Herмосun ve Meanderin daha haşın fakat daha açık vadileri kaim olur. Bu vadiler sahille plato arasında tabii münasebet kanallarını teşkil eder. Etilerin büyük garp yolu istikameti tamamıyla malûmnur. Çünkü bu yol daha sonraları Perslerin posta hattı olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda bu yol imtidadınca, Gâvur kaleden Karabel'e ve garpte Sipylosa kadar muhtelif noktalarda Eti abideleri görülmektedir. Bu yol Gâvur kaleden sonra Yarre civarında Sangariosu (Sakarya) geçer, ve burada bu geçidi gösteren bir Eti kitabesi bulunur. Bundan sonra Dindymos (metnimizdeki *Lavassa* dağı olduğu muhakkaktır) dağı eteklerinden Etilerin kült merkezi olan *Sallapa* ya geçer. *Sallapa* yı Ana tanrıçenin meşhur ve mukaddes mahalli bulunan Pessinus civarındaki eski Sipalia ve şimdiki Sivrihisar olarak alıyoruz. Bundan sonra bu yol cenuba doğru yolların diğer bir düğüm noktası olan Amorium istikametine döner, bu noktada muahhar zamanlara kadar Mürşil mücadelelerinde ismi geçen *Aura* ile aynı olduğunu zannettiğimiz bir müstahkem mevki vardı. Burada bizi alâkadar eden talî bir yol Afyondan ileri geçerek Apamea Celaenae'ye gider. Buradan itibaren de başlıca iki yol vardır. Bunlardan birisi Miletos civarında sahile kadar Meander vadisini inmekte devam eder. Halbuki diğeri Sagallassos civarından cenupta Adalia sahillerine kadar iner.

Fakat Etiler tarafından yapılan ve kullanılan kıral yolu garbe doğru Amoriumdan sonra Keramon Agorada ve Beyköyde bulunan abide civarında muhteşem ve çanlı Frikya arazisini geçer, buradan itibaren Platodan aşağı inerek Herмосun Sardis vadisine kadar takip ettiği cenup koluyla birleşir zaten buradan sonra da kayıp olur. Bu noktadan sonra, bu yol ya Ana tanrıçenin devâsâ kaya âbidesini ihtiva eden Sipylos dağı eteklerinden geçerek İzmir körfezine veyahut da Karabel'in kıral âbidesi civarından geçerek eski Efese açılıyordu.

Kıral yolunun, ¹ kıral yolu olarak mebdei zamanın sisleri içerisinde kayıp olmuştur. Aynı zamanda bu yolun ticarî yol olarak inkişafının, Etilere asırlarca tekaddüm ettiği de şüphesizdir. Bu yolun Etiler zamanında şümüllü ve devamlı olarak kullanılışını gösteren deliller yalnız bu yolun istikametini gösteren âbidelere inhisar etmez. Efesde yapılan hafriyatlar, Hogarth'ı, Eti kültürünün uzun müddet

¹ Kıral yolundan maksat kıral - sefer yoludur. Buna sadece askeri yol demek te mümkündür. Fakat bu şekilde kullanılması bir âdet olmuştur.

Ege sahilinde hüküm sürdüğüne inandırmıştır. Milletosda da buna benzer neticeler alındığı söylenmektedir ve burada da İmparatorluk Etileri ile teması gösteren deliller bulunmuştur. Etiler bu yolu ticari faydaları ile ölçmiyorlardı, onlar için askeri noktai nazardan fevkalâde ehemmiyetli idi. *Lugga* memleketine ait şehirlerin ve *Seha* nehrinin *Arzawa* lılara geçmesine veyahut da başka düşman eline düşmesine mani olmak için yapılan uzun mücadeleler, bu yolun kıralların planlarında ne kadar ehemmiyetli yer aldığı hakkında bir fikir verir, aynı zamanda Eti İmparatorlarının, bu yolu garbe açık bulundurmanın ehemmiyetini takdir ettiklerini gösterir. İsyân zamanlarında, Kiral ordularına açık bulunabilecek yegâne yol olan bu kiral yolunun emniyetle muhafaza edilmesi daimî bir mesele şeklini almıştı. Bu yolun bilhassa zaif noktası ortasında *Mira* hudutlarına yaklaşan kısmının yandan *Arzawalı*ların hücumuna maruz bulunması idi. Bu tedkikler, aynı zamanda Mürişil icraatının tabiye bakımından kıymetini takdir etmemizi mümkün kılar. Mürişilin diplomatik hareketlerinin, *Arzawa* tarafından gelecek tehditleri karşılamak üzere takip ettiği ihata politikası etrafında toplandığını gösterir. Bu politikanın üç cepheli olduğu da aşikârdır. Bu cepheler (I) an'anevi düşmanına kendi Pisidia vatanında ve mücavir sahillerde tam meşrutî bir hürriyet vermek, (II) merkezî *Arzawayı* ihata eden Vassal devletler tarafından büyük kiralın rüchaniyet haklarının kabul edilmesini temin etmek, (III) Kiral yolunu sadık bir vasale yahut da tercihan müstakil ve kendi ayarında müttefik bir devletin muhafazasına tevdi etmekten ibaretti. Kiral yolunun platonan inmek üzere içerisinden geçtiği ülkeye, Mürişilin harp yıllarında (birinci, dördüncü, onikinci senesinde) ihtimalki bütün hakimiyet devrinde *Viluşa* denmekte idi ¹. Bu ülke hiç bir suretle resmî bir nizama tabi olmıyan ve sadece kiralaya karşı minnettar bulunan bir müttefik tarafından idare edilmekte idi. Bu vaziyetin hemen hemen bir asırdan fazla devam etmiş olduğu anlaşılıyor.

Bu hakikat, garp nüfuzunun tedricen çoğalıp, Muwatallinin bunların başında bulunan reis Aleksandus ile muahede yapmak mecburiyetinde kaldığı zamana ait kayitlerden bize kadar sızıp gelmektedir. Bu biricik vesikaya göre Eti kiralı reisin kendinden evvel Eti tahtında bulunan seleflerine karşı gösterdiği sedakati bol bol hattâ lüzumundan fazla medhü sena ediyordu. Bizzat metin,

¹ Bu hâdise hakkında daha sonraları Dr. Gurney ile müştereken daha mufassal etüd neşretmeği ümit ediyorum.

Wilusa ile İlois'in, Alaksandus ile Turuvalı Paris'in aynı olduğu fikrini telkin etmektedir, bu ihtimalleri, Muvatallının Kadeş muharebesindeki garp müttefiklerine ait Mısır listesi kıymetli etüdler haline getirmiştir. *Wilusa* nın reisi ile Eti kırallarının arasındaki münasebetler, hakikatte Tabarna'nın *Arzawa* memleketlerine baş eğdirip, o devirde *Arzawa* nın bir eyaleti olan *Wilusa* yı ilhak ettiği tarihten beri görülür. Bundan böyle destan, kısaca Tuthalyanın ve İmparatorluğun kurucusu olan Şupilulium'nın tevali eden hakimiyet yıllarında idame ettirilen iyi münasebetlerinden bahseder. Maamafih sonraki metinlerden «Vesika devri» olan XIII asırda ahvalin yavaş yavaş değiştiği görülür. *Arzawa* nın daimî düşmanlığı, Akaların sahilden tedricen çoğalmakta olan tazyikî müteakıl müdafaa tedbirlerine baş vurmağı icap ettiriyordu. Hususî vassalılık şartlarına tabi kılınarak *Wilusa* (o ana kadar Etilerin tabii idi) *Arzawa* ya iade edilmişti. Fakat netice itibariyle nizam bozuldu, *Wilusa* mahvoldu. Eski sadık reisin yerine arkasını kıralın garpteki yeni düşmanlarına vermiş olan yeni birisi kaim oldu, ve kendisinin, İmparatorluğun «bekçisi ve ileri karakolu» telâkki edilmesi için hak talebinde bulundu.

Merkezî vaziyette bulunan *Wilusa* nın, garp yolunu muhafaza bakımından Eti kırallarının tabiye projesinde mühim roller oynadığı aşikârdır. Mürşil devrindeki şimal ve şark kısmının haritasını tamamlamak için, sonraya bırakılması icabeden müteaddit vesikalara dayanarak uzun bir münakaşa yapmağa ihtiyaç vardır. Maamafih Asya, Kilikya, Likya Misiya vesaire gibi topraklar içerisinde yerleşmiş olan etnik grupların henüz ana vatanlarının bulunmadığını kaydedebiliriz. Fakat, Misyalıların, Likyalıların aynı zamanda Kerkisya (bunların kelekler olması muhtemeldir) lıların an'aneleri, içerisinde buldukları vaziyet ile pekâlâ uygundur.

Her ne kadar teferruatta hata olması ihtimali, ve yama gibi duran müphemlikler varsa da restore ettiğimiz garbi Anadolu haritasının hakikat esaslarını ihtiva etmesi bakımından memnunuz. Şimdi de Mürşilin üçüncü ve dördüncü yıllarında *Arzawa* içerisinden garbe doğru yaptığı seferleri ne dereceye kadar tenvir edebileceğini tahkik edeceğiz.

II. ARZAWADA MURŞİL SEFERLERİ

Şimdi methaldar olan sahaların siyasî coğrafyasını tetkik etmekle Etilerin an'anevi rakibi *Arzawa* lıların cenupta ve garpteki

istilâcı Akalarla el ele verdikleri takdirde ne tehlikeli bir vaziyetin inkişaf edeceğini anlamış oluyoruz. «Causus belli'nin» bir teferruat meselesi olmasına rağmen nihayet bu vaziyet hasıl oldu. Büyük kıralın hizmetkârı mesabesinde olan *Lugga* nın uzak üç şehrindeki esir halkın büyük bir kısmı, *Arzawa* ya sığınarak mecburiyetlerinden kurtulmak çaresini aradılar. *Arzawa* tahtında bulunan kiral da bunları ele vermek istemedi. Aralarında *Khursanassa* şehri de vardı. Bu suretle hayati bir mesele tehlike altına girmiş bulunuyordu, bu esnada Mursil isyan etmiş olan *Gasgahları* bastırmakla ciddi bir şekilde meşgul olduğu halde, tehlikeyi hissetmekte gecikmedi. Bu mülteciler meselesinde *Arzawa* kıralının menfi vaziyet alması keyfiyetinin, Akalarla birlikte tertip edilmiş olan bir çok entrikalardan ancak birisini teşkil ettiğini anlamıştı.

Bu entrikalar iki memleketin de almak için hırs gösterdiği şehirlerde münazaaları süratle inkişaf ettirmekten ibaretti. Filhakika *Seha ırmağı* memleketinde isyan çıkarılmış ve *Milavanda* nın Aka kralının hakimiyetini kabul etmesine yol açmıştı. Görüldüğü üzere *Arzawa* kralıyla Aka kralı, Etilerin bu civar memleketlerini aralarında paylaşmak üzere anlaşmışlardı. Şu halde, Mursilin bu sâhayı büyük bir mahreç olarak telâkki etmekte hakkı vardı. Mursil hemen merkeze dönerek, kışı büyük bir harbe hazırlık yapmakla geçirdi. İkinci bir adım olarak büyük harplere mahsus Vassalık şartlarına tevfikân, *Sallapa*'da bir ordu ile birlikte iltihak etmek üzere Karkamişteki kardeşini çağırdı. *Sallapa* dini bir merkez aynı zamanda yolların bir tekatu noktası olmalıdır. Destanın bir yerinde, *Sallapanın* Sekiriya nehri ile alâkalı olduğu görülüyor, bu Sangarios'un modern ve belki de daimî kalacak ismidir. Şu hale nazaran *Sallapayı* Sivrihisarin eski harabesi *Spalia* olarak alıyoruz. Bu da bu şartlara uygun gelir, fakat burası Karkamişten gelen bir ordunun mülâkat noktası olmak için şimalde oldukça uzak bir yerdir. Maamafih mürşilin burasını intihap etmesinde makul sebepler vardı. Birinci olarak garpteki isyan sahalarına gerek sahilden gerek Konyanın cenubu garbisindeki Eti aşığı memleketlerinden gitmek istiyen bir ordu gördüğümüz veçhile, umumiyetle tabii münasebet kanallarına karşı bulunan ve daimî surette pusulara maruz olarak düşman memleketinden geçmek macburiyetinde idi. *Hapalla* ya karşı böyle bir teşbbüste bulunulduğu kayıtlidir, fakat bütün vaziyet şimdiye kadar

tasvir edilen vaziyetten çok farklıdır. Halbuki Gavur kalesi Pessinus ve Amorium civarından geçen kral yolu açık bulunuyor ve Murşile gayesine irişmek için dost ve bitaraf memleketlerden geçen doğru bir yol temin ediyordu. Zaten bu muvasala yolunun muhafazası Eti kralları için daimî surette hayatî bir mesele teşkil etmişti.

Bu ahvalde de Mürşilin bunu tam zamanında emniyet altına alması için hususî bir sebep vardı. Çünkü *Arzawa* konfederasyonuna mensup olmakla beraber *Mira* kralı, hamî krala karşı sadakatini muhafaza etmişti. Hattâ metinde bu kralın asi prenslerden birisiyle daha önce karşılaştığı ve onu mağlup ettiği haber verildiği gibi, isyankâr başları ezmek için gösterdiği bir gayrette de *Kuvaliya* hudutları üzerinde bulunan ve isyana iştirak etmiş olduğu katiyetle anlaşılan müstahkem bir *Arzawa* şehrine hücum esnasında orduları bizzat kendisinin sevkettiği söylenir. Vaziyet fenalaşınca Mürşilin tertip ettiği kesif taarruz plânına göre yolda bu sadık vasal kuvvetlerinin kendi kuvvetleriyle birleşmesi icap ediyordu ve ancak kral yolu bu fırsatı temin ediyordu. Mürşilin büyük bir ihtimamla tanzim edilmiş olan plânı iyi neticeler verdi. *Lawassa* dağında iken kumandasındaki ordu hasil olan bir gök gürültüsünden cesaret aldı, Karkamıştaki kardeşi de tam vaktinde *Sallapa* ya yetişti. Yolun ikinci safhasında, yani *Aura* da, bütün ordunun toplanmasını Maşhuilas'ın tam vaktinde *Mira* dan tedarik etmiş olduğu askeriyeye yetişmesi tamamladı. Aynı zamanda *Apassa* da *Arzawa* kralını yıldırım çarpmış olduğu ve kuvvetinin kesif bir surette oğlunun kumandası altında *Astarpa* nehri civarında toplandığı haberini getirdi. Babasının askeri dahasına tevarüs etmiş olan Mürşil vakit kayıp etmeden bütün kuvvetiyle düşmana hücum etmeğe karar verdi. Düşmanla *Astarpa* civarında bulunan *Walma* ¹ da karşılaştı ve bu karşılaşış Etiler ve müttefikleri için katî bir zafer temin etti. Metne nazaran daimî surette isyankârlarla takviye edilmiş olan *Arzawa* lılar hezimete uğratılmıştı ve üç grup halinde kaçıyorlardı. Şüphesiz üç ayrı kumanda altında idare edilen galipler tarafından da takip edilmekte idiler. Grubun birisi *Buranda* nın sarp hisarına, ikinci grup *Arinanda* dağına sığındı, üçüncü grup ise, Mürşilin *Apassa* ya girdiği esnada «deniz yoluyla» civarında bulunan bir adaya kaçmış olan kırkala beraber gitmişti.

¹ Daima *Walma* olarak yazılan bu isim Şimalde bulunan *Walma*'dan tefrik edilmelidir. Yazılıştaki fark *Olbia* ile *Olba* arasındaki farka benzer.

Bu vaka, *Apassa* harabesinin Adalia gibi merkezi bir mevkide olmasından ziyade, Likya sahillerinde bulunan Habasos'da olduğuna işaret eden son delildir. Vakıa harp sahasından bu sahillere inen bir yolun Adaliya civarından geçtiği hakikattir. Fakat, buralarda münasip bir ada olmadığı gibi şarkî Likyanın Kheledonia burunda bulunanlardan (Beş adalar) daha yakınleri de yoktur. Bunlar da hemen hemen iskâna gayri müsait vaziyettedir. Aynı zamanda kiralın meselâ Kıbrıs gibi uzak bir adaya seyahat etmediği de aşikârdır. Çünkü ertesi Baharda Mürşil firari kralın adada ölümü habisesinden sonra oraya adam gönderip ganimet getirtmişti. Diğer taraftan Habassosun karşısında bulunan Castelorizo (Méis) de müsait bir ada vardır. *Walma*'dan çıkan kara yolunun Habasos'a olan mesafesi Adalyaya olan mesafeden daha uzundur, fakat muhtasaran bildirilen bu harp her halde bir kaç aya inhisar edip hakikatte kış bastırdığı zaman nihayete ermiş olmalıdır. Anadolu platosunda ancak mevsimin altı ayı (Mayıstan Birinciteşrine kadar) müsaittir. Şu halde bunun iki ayını kuvvetlerin *Sallapa* da ve *Aura* da toplanmasına, üç ayını da müteakip muhasara ve henüz izah edilecek olan müzakere işlerine hasredersek harp için, ve mağlûpların takibi için tam bir ay kalıyor ki bu da bizim tabii güçlükleri nazarı itibara alarak yaptığımız tahminlere uygun görünmektedir. Ferdlerin şecaatine ait fıkra ve vakalar, mültecilerin muhasara edilmesi, ve devamlı çete harpleri gibi hadiseler pek tabii olarak gözden kaçmış ve kaydedilmemiştir. Fakat bu tabii işleri harbin ikinci ve üçüncü safhasına tekabül edeceğinden işlerin umumî cereyanına nakise vermez. Binaenaleyh harp sahasından *Apassa* ya olan bir kaç günlük mesafe farkı bu harabenin yerinin tayini üzerinde pek de âmil olamaz. Habasos'un vaziyeti ve münasebetleri metnin *Apassa* hakkında verdiği malûmata tamamen uygun görünmektedir.

Yukarıda öğrendiğimiz gibi mağlûb ordunun bir kısmı *Arinnanda* dağına sığınmıştı. Arinna ise eski Likya dilinde menba ifade eden bir kelimedir. Bu kelime bir sikke üzerinde eski şekliyle Arinna olarak görülmektedir, ve Likya harfleriyle yazılmış kitabe ihtiva eden bir obelisk üzerinde de Arina olarak yazılmıştır. Arinna isminde bir yer (Etilerin aynı isimde olan mukaddes mahallesi değil) bu *Arzawa* context'lerinden birinde bizzat zikredilmektedir. *Arinnanda* dağı çok canlı bir şekilde tasvir edilmiştir. Çünkü burası derin intibalar bırakacak şekilde, yüksek ve kayalı idi. Öyle çetindi ki üzerine at çıkmasına imkân yoktu. Denize doğru

da dik bir burun halinde ilerliyordu. Halihazırda böyle bir sırt ancak Likyanın şark sahillerinden aşağı doğru iner; Kheledonia kıtasında «Mukaddes kayalı arazide» bu isimdeki adalarda metinde tasvir edildiği şekilde nihayet bulur. Deniz seviyesinden 5000 kadem yüksekliğinde olan ve denizle kara arasında hudut teşkil eden bu arazi gemicilere fazlasiyle malûmdu ve «The Mediterranean Pilot» adlı kıymetli el kitabında canlı bir surette tasvir edilmiştir.

Yüksek ve iskâna elverişi Platonun kenarını teşkil eden bu arazi, Likyanın ve Solomoi'nin Pre - Grek halkıyla meskûn idi, bu halkın efsanesinin bir kısmının bu Eti kayitlerinde zikredilen hadiseleri aksettirdiği ve Mürşilin icraatını tesbit ettiği anlaşılıyor. Eğer *Arinanda* dağının yerini tayin etmekte hatâ etmiyorsak Mürşil mağlûp *Azawa*lıları ve onun bu dağın arızalarına sığınmak isteyen müttefiklerini işte burada çevirmiş netice itibariyle 15000 âsiye boyun eğdirmeğe muvaffak olmuştur. Bu mücrimlerin iadesi reddolunmuş, esir olarak *Hatusas*'a gönderilmiştir.

Aynı zamanda, bildiğimiz gibi, dağılan ordunun mühım kısımları da *Puranda* ya iltica ederek diğer ordularla mütemadiyen takviye edilmişlerdir. Eğer yerini doğru tesbit etmiş isek, burası yüksek bir tepede bulunuyordu ve bilâhare, Dinar yakınında bulunan Apameia - Celaenae'nin Akropolis'i olmuştur. Muhteşem ve pek dik olarak tasvir edilen burası da, muahharan İskender gibi bir şahsiyet tarafından zaptedilemez zannedilmişti. Bu üstün noktadan asiler Mürşile mukavemet ettiler ve hakaret amiz bir ultimatom yolladılar, bu ultimatom Mürşile, *Arzawa* kralının, Akalarla birleşerek yaptığı hıyaneti hatırlattı ve tebeasının teslimini talep etti. Mağlup ordunun son mukavemeti Mürşile diğer bir harbe mal oldu. Fakat vaziyetin müessir bir muhasaraya müsait olmadığı ve bu mevkie hücumla da nüfuz etmenin imkânı olmadığı aşikârdı. Şüphesiz kumandasında olan ordunun büyük bir kısmı garnizon işlerine hasredilmişti, bir kısmı da tepeler arasına dalmış olan asileri çevirmekle uğraşıyordu. Halbuki vaziyet topluca bir gayreti icap ettiriyordu, binaen aleyh bu gibi tedbirler alınırken Mürşil başlıca kuvvetleriyle *Astarpa* nehrine döndü, orada kış karargâhı hizmetini görmek üzere müstahkem bir kışla inşa ettirdi. Enkazı arasında bir Eti kitabesi bulunan böyle bir kışla bakiyeleri, Akşehir gölü ile Konya arasında bulunan Iğında elan görülmektedir. Fakat *Sallapa* ve Auranın yerini cenupta tesbit etmezsek, bu

Akşehir ve Konya arasında bulunan harabe ile metinde geçeni tevafuk ettiremiyoruz.

Ertesi senenin ilkbaharında, Mürşilin dördüncü senesinde, asi kralın sığınmış olduğu adada öldüğü ve *Walma* harbinde *Arzawa* kuvvetlerini idare eden oğlunun karaya geçip *Puranda* da ordularına iltihak etmeğe muvaffak olduğu haberi geldi. Metnin hülâsaten söylediği gibi "Bütün *Arzawa* burada idi., Mürşil mücadeleye girişmekte gecikmedi, *Puranda* ya vasil olarak bu kararını su tesisatını kesmekle izhar etti. *Arzawa* prensi bir mahraç aramağa mecbur oldu ve bu suretle harbe girmiş oldu. Bu harpte son defa mağlûp edilerek ordusu hezimete uğratıldı. Prens ata binerek şahsen kaçtı, fakat takip edildi, nihayet yakalanarak esir alındı. Hiç bir suretle fethedilemez zannedilen *Purvonda* da sukut etti. Asilerden birçokları kaçıp başlarını kurtardılarsa da, *Arzawa* kuvvetleri parçalanmış ve aralarında panik uyanmıştı. Buna mukabil Eti nüfuzu tekrar tesis edilmişti.

Mürşilin diğer düşüncesini ada, ve oradan derli toplu bir ganimet (ekseriyetle bu ganaimin büyük bir kısmı sadık mütteliklere mükâfat olarak veriliyordu) elde etmek teşkil ediyordu. Bunun için bir kere daha sahile gitti ve oradan kendisine ganimet getirmek üzere gemi gönderdi. Fakat orada, diğer prensin Ahhiyawa kraliyle birleşmek üzere daha evvel deniz yoluyla harekete geçtiği anlaşıldı. Bu seyahatında *Lugga* memleketi sahillerinden, ihtimalki, daha evvel Aka taraftarı olduğunu öğrendiğimiz Miletos'a, belki de, halihazırda Aka nüfuzunun tesbit edilen en şimal noktası olan Lesbos'a gidecekti.

Bu suretle işlerini bitirmiş olan Mürşil dikkatini harbin nihai gayeleri üzerinde teksif etti, bu gaye *Arzawa* lılarla Akaların entrikalarıyla gayri memnun bir hale gelmiş olan *Seha Irmağı* memleketinin ve *Lugga* memleketi dahilinde bulunan Eti şehirlerinin islâh ve teskin edilmesi idi.

Bu esnada *Seha Irmağı* memleketinde daha başka şeyler cereyan etmişti. Kralın vassal'ı Manappa-Dattaş kardeşleri tarafından koğulmuştu. Bunun üzerine, Mürşil bu yeni asilere karşı yürümeğe karar verdi. Sahilde bulunan Adaliadan yahut Habasos noktasından, arada bulunan arızalı mesafeyi *İsinda* civarında birleşen doğru yollar vasıtasıyla katetmeğe karar verdi. Maamafih buna lüzum kalmadan yolda, ihtilâl mıntakasından Mürşile vassalın maruzatı, ve inkiyadı haberi ile birlikte tebeasının dilediklerini bildiren bir elçi geldi.

Yine bu esnada *Gaşga*'da yeni bir takım karşılıklar zuhûr ederek Mürşil'in avdetini icabettirdi. Harp meşakkatli olmuş, ve tahmin edildiğinden uzun sürmüştü. Bu şartlar altında Mürşil sefere devam etmenin lüzumsuz olduğuna kani oldu. Bize gelince, Mürşil'in bu kararını esefle karşılamalıyız, çünkü Mürşil'in gitmeğe niyet etmiş olduğu bu memleket, içerisinde Eti hatıralarının mevcudiyetine ihtimal verilen, bir çok efsanelerin sahnesidir. Meselâ bunlar Apallo ile, (Yunanlılar ekseriyetle bu tanrıyı Etilerin baş tanrısı ile birleştiriyorlardı) ismi bizzat *Seha ırmağı* isminde bize kadar gelmiş olan, Marsiyas'ın mücadelesinde, aynı zamanda Zeus'un dolaşmasında ve çifte baltanın muhaceretinde görülür. Hele bu cazip mesele hakkında, muasır Eti kaynaklarından elde edilecek müsbet vesika fevkalâde işimize yarıyacaktı. Bu esnada *Lugga* memleketinde cereyan eden vaziyetten tamamiyle bihaber bulunuyoruz. Etilerin akıllılık edip çekildikleri sahillerde Akaların hakikaten bir hakimiyet mi tesis ettiklerini, yoksa, Eti aleyhindeki ittifakta bulunan *Aazawa* hıların mağlûp oluşunun lüzumsuz tazyik ve cezalara yol açan bir aksülâmele mi sebep olduğunu bilmiyoruz.

Bu mıntakadan tamamiyle ayrılmazdan önce, Mürşil *Seha ırmağı* memleketinin, *Hapalla*nın ve *Mira-Kuvaliya*nın hususî krallıklarında bulunan vasallarının vasallıklarını teyit etmek suretiyle kendi otoritesini emniyet altına almak üzere bir müddet *Mirada* kaldı. Bu müddet zarfında sadık Mashuilas, kendisine altıyüz asker kuvvetinde kiral muhafızlığı tevcih edilmek suretiyle taltif edilmiş, ve mevkiini henüz tayin edemediğimiz üç yeni müstahkem mevki inşa ettirilmişti. Aynı zamanda *Hapanuvva* da stratejik bakımdan Afyon Karahisarda olması muhtemel olan daimi bir garnizon tesis edilmişti. Çünkü Afyon Karahisar Eti hudutlarında ana yolu kontrol eden bir ileri karakol mahiyetinde idi. Yalnız bir tanesi mevcut olan muahedeler vaktiyle, yeni emirleri tasdik ve hudutları, feodal esaslar üzerinde vasallığın şartlarını izah eder. Maatteessüf doğrudan doğruya *Arzawa* yı alâkadar eden böyle bir vesika ele geçmemiştir. Maamafih *Arzawa* da yeni bir kiral isminin zuhuruna nazaran en nihayet asî kiral ailesinin iktidar mevkiinden kaldırıldığı zannı beslenebilir. Bunun zaten bir oğlunun Akalara iltihak ettiğini biliyoruz, halbuki öbür oğlu esir olarak Hatusas'a gönderilmişti. Halihazırda vaziyet düzelmişti. Fakat Eti kirallığının istirahat devresi uzun sürmedi. Sekiz sene sonra memul edilmeyen bir hâdis zuhûr etti; sadık Mashuilas gözden düşmüş, bizce malûm olmıyan bir takım hâdiseler tesiriyle, *Salappa* ya mücavir olan *Pitassa*

memleketinde Etiler aleyhinde tertip edilmiş olan entrikalara iş-tirâk etmişti. Bu vaziyet karşısında bütün imparatorluğu inkiraza uğratan kuvvetin garpten gelen tazyik olduğunu insan şimdiden hisseder gibi oluyor.

Fakat bu sıralarda sebatkâr Alaksandus sadık kaldı, ve Meandır vâdisi tarafından hücum edildiği zaman her ne kadar « Wilusa » Murşil ile birlikte bu mücadeleye atılmadıysa da, Murşilin halefi Muwatalli ona karşı son derece minnettardı, Kırıl yolu bunun zamanında da emniyet altında idi.